

Kedves Líz! Kívánok neked a következő évtizedekre is jó egészséget, alkotókedvet és sok boldogságot. Születésnapod alkalmából fogadd szeretettel e csokrot! Isten éltesen sokáig! Ad multos annos!

BÁRDOSI VILMOS
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK

A Castaldo-kódex és a benne található magyar nyelvű forrás

1. Federico Borromeo (1564–1631) a bolognai egyetem diákja volt. Miután a papi pályát választotta, Paviában tanult teológiát, s ezután Rómába került, ahol Cesare Baronio bíboros köréhez tartozott. 31 éves korában, 1591-ben lett Milánó érseke. Ekkor kezdte meg a kéziratok gyűjtését ágensei révén szerte Itáliában és az Alpokon túl, majd nyilvános használatra megalapította az Ambrosiana Könyvtárat (1609-ben), amely világhírű képtárral is rendelkezik, és az Accademia Ambrosiana székhelye is egyben. A Castaldo-kódexet ez a milánói Biblioteca Ambrosiana őrzi, jelzete G 275 Inf. Az alapító szándékának megfelelően számos humanista könyvtárat és gyűjteményt vásároltak meg, köztük Gian Vincenzo Pinelli padovai humanistáét, aki szisztematikusan gyűjtötte a magyarországi anyagot. Pinelli (1535–1601) nápolyi születésű humanista, botanikus és könyvgyűjtő. Levelezése révén kapcsolatban állt a korabeli Európa csaknem minden humanistájával, és padovai háza a tudósok kiemelkedő találkozóhelye lett. Halála után gyűjteménye kalandos úton végül Milánóba került, benne a „Cose d’Ungheria” [Magyarországi ügyek] elnevezésű fond is, a Castaldótól származó iratokkal, amit talán ő maga köttetett még egybe (DBI. 1960–2010).

A Castaldo-kódex 129 papírra írt, latin, olasz, német, spanyol és magyar nyelvű dokumentum egybekötésével alakult ki. Az iratok 1547 és 1558 között keletkeztek, és mindegyik kapcsolódik valamilyen módon Giovanni Battista Castaldóhoz, a császári csapatok vezéréhez. Castaldo a spanyol hadseregben küzdötte fel magát, s első ízben 1536–37-ben küldték Magyarországra, hogy támogassa I. Ferdinánd császárt (V. Károly fivérét és Jagelló Anna magyar hercegnő hitvesét) a magyar trónért folyó véres háborúban, amelyet Ferdinánd Szapolyai János erdélyi vajda, választott király ellen vívott (vö. SENATORE 1887, DE CARO 1978: 562–566).

A 129 dokumentumból több mint 70 az 1551–52. évi magyarországi és erdélyi eseményekre vonatkozik, amely időszak kiemelkedő jelentőségű volt a régió története szempontjából. 1551. július 19-én következett be a Magyarország és Erdély feletti fennhatóság átruházása a Szapolyai-házi rómái királyra, Habsburg Ferdinándra. Ez az esemény azonnal kiváltotta Szulejmán török szultán reakcióját, aki eddig közvetlenül vagy közvetett úton, adófizetés révén ellenőrzést tudott gyakorolni ezek felett a területek felett. A Habsburg-dinasztia hatalomra lépését követően Szulejmán 1556-ban ismét megszállta Erdélyt, és Szapolyai János fiát, János Zsigmondot tette meg fejedelemmé.

A Castaldo-kódex anyaga teljesen szervesen módon, esetlegesen van összeállítva és egybekötve, sem kronológiai, sem tipológiai szempontból, a dokumentumok szerzője vagy címzettje szerint sem követ semmilyen logikát. Jelentőségére már többen felhívták a figyelmet: KOVÁCS ZSUZSA készített róla szócikket (2012) a Magyar Művelődéstörténeti Lexikon (MűvLex.) számára, és tartalmát, valamint a benne szereplő személyeket doktori disszertációjában CHIARA MARIA CARPENTIERI is elemezte (2013: 30–34). Nem történt meg még eddig annak részletes vizsgálata, hogy a Castaldo-kódexben fellelhető dokumentumok eredeti vagy másolati példányok, esetleg több eredetivel rendelkező iratok vagy hitelesített másolatok. Magának Castaldónak a kézjegyét viseli mintegy húsz irat, ezek nagy része ugyanattól a kéztől származik. A Ferdinánd által aláírt iratok közül többen a bécsi alkancellár, Justus Jonas, valamint Markus Sinckmoser ellenjegyzését is megtaláljuk, más dokumentumokat Oláh Miklós, későbbi esztergomi érsek szignált. Több dokumentum részben rejtjelezett (ezeken későbbi kéztől a rejtjelezés feloldását is megtaláljuk). Tartalmukat tekintve a császár által kiadott iratok katonai utasítások Castaldónak.

Az egyik legkiemelkedőbb irat a gyulafehérvári egyezmény (1551. július 19.) egy példánya: ezzel az irattal ruházta át Izabella királyné Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Erdély felett az uralmat Ferdinándra, hiszen tartalmazza a korona átadását is. A dokumentum szerint Castaldo, Nádasdy Tamás és Báthory András vállalták a korona átadását a Habsburg uralkodó részére. Ennek a dokumentumnak a kiadását CHIARA MARIA CARPENTIERI végezte el: olaszul (2012) és magyarul (2015). Ugyancsak szerepelnek a kódexben azok az iratok, amelyek egy nappal később már Tövisen egészítették ki az egyezményt azzal, hogy Izabella részére átadják a sziléziai Oppeln hercegséget, illetve János Zsigmond részére Kassát.

Martinuzzi Fráter György, váradi püspök és bíboros meggyilkolása 1551 augusztusában az alvinci várkastélyban minden bizonnyal nem volt független a császári seregek erdélyi ténykedésétől, halála után hosszas kivizsgálás kezdődött a római Kúrián. Magára a gyilkosságra vonatkozó dokumentumot nem találunk a Castaldo-kódexben, de itt maradt fenn a Horváth György által írott latin nyelvű Epitaphium (KOVÁCS 2012–2013: 51–56) és főként számos leltár és jegyzék a főpap halála után lefoglalt vagyontárgyakról, amit Castaldo emberei vettek át: a címek szerint ezek A barát ezüstneműinek jegyzéke (192r–v), két Pénzek jegyzéke (86r–v és 141r–v), Kincsek, amelyeket Alvincen találtak és Ófelsége kincstárnoka vett át (58r–59v), az Egyéb helyeken található javak jegyzékei (199r–v, 200 r–v).

Az olasz és spanyol nyelvű dokumentumok is igen különböző tartalmúak: kifizetési jegyzékek, katonai instrukciók, feljegyzések, erdélyi magyar nemesek felsorolása stb. Ezek mellett kiemelkedik Izabella királyné levele Krzepicéből, Sziléziából Castaldóhoz, akit védelmezőjeként szólít meg és egészsége felől érdeklődik (a levél és magyar fordítása: CARPENTIERI 2015).

2. A jelen tanulmányban bemutatandó, Déva váranak leltárát felsoroló irat (133r–137v) a címtől eltekintve teljes egészében magyar nyelvű. Az irat keletkezése Castaldo tevékenységéhez kapcsolódik, aki az erdélyi erősségeket a császár részére átvette. Ebben az esetben az átadó Fánysz János, az átvevő Kapitány György, a dátum csak az évet (1552) jelöli meg.

A felsorolásból úgy tűnik, hogy az egyes tárolásra alkalmas helyszínek bejárásával keletkezett a felsorolás: az „első”, a „másik”, a „harmadik” pincében a bort, a káposztát,

húsféléket, gabonaféléket sorolja fel, majd a csekély hadi felszerelést: mozsarakat, puskákat, csigákat, köteleket, dobokat, lakatokat, lőport, golyóbisokat. Végül a konyhai edények, lámpások, gyertyatartók is sorra kerülnek.

Az alábbiakban a régi magyar források közlésének szabályai szerint bemutatjuk a szövegű átírást, néhány magyarázattal. Az átírásról: az iratban következetesen használt *ʒ* jelet *z*-ként írtuk át, az *s*-re használt jeleket (*s*, *ʃ*) pedig *s*-ként (így az iratban előforduló *ʃz* digráf az átírásban *sz*-ként szerepel). Az *y* fölötti két pontot jelöltük ott, ahol megvan. A kisbetű és nagybetű különbsége – akárcsak a Középkori leveleinkben (HEGEDŰS–PAPP 1991: XIV) – a jelen iratban sem mindenkor egyértelmű (főként az *n*, *k*, *t* esetében), a mellékelt facsimile alapján az olvasó megítélheti az átírás hitelességét. Az eredetileg az *o* és *w* fölé írott kis *e* betű – mellyel az *ö*-t és az *ü*-t jelezte a kézirat szerzője – az iratban lényegében két pontként jelenik meg, ezért ezt két ponttal jeleztük (még akkor is, ha a két pont közül az első esetenként erősebbnek látszik is). A nazális rövidítést, illetőleg a latin szöveg rövidítéseit [...] -ben oldottuk fel.

Déva várának leltára (Biblioteca Ambrosiana G 275 Inf, ff. 133r–137v)¹

Rationale de rebus et victua=| libus In Arce Dewa existen[tibus] | que tradita sunt ad manus | E[gregii] d[omini] Georgy Capitan per | Joannem Fáczy Anno | 1552. |Az elseo pinczebe[n] wagian tizen | hat hordo bor | Az masik pinczebe[n] wagian tizen=| ket hordo bor es neg hordo | kapazta | Az harmadik pinczebe[n] wagon | eoth hordo bor | Szalanna wagian kilencwen | eoth | Soldor² Nyolcwan negy | Dyzno orya feyewel egetembe | hetwen wagian | Hay wagian harmincz | Olwaztatth hay eotwen pinth | Bwza wagian Nyolczwan | kylencz köbel | Köles wagian kilencz köbel | Kender mag wagian Negl köbel | Lyzth wagian ket szaz es | hwzan ket köbel ||

Labra walo wass wagian | eoth | Eg Rez mosar | Ecyeth vagian Eg hordo | es haram altalag³ | Eg nag cziga vono hozza | wekan köthel | Eg Algýwhaz walo Nag | köthel | Eg wass czyga | Eg masa fággýw | Eg kws Rez dob | Pragay szakalas⁴ wagan | Negywen eoth | Czethneky⁵ wagian heþh | Neg Tharazk ketthey | wass ketthei Reþ | Pwska wagian Neg | Eothwen Neg so | On Thál wagian Neg | haram on Thalner | Thizenket darda | Eg Nag wass | huszan eoth lakath ||

Az felseo bolthban wagian | eg hordo por | Es szaz syng wass | Az also boltban wagian | Nyolciadfél berbence⁶ | por Thonnanal⁷ nagiab | Thizen haram Thonna | por

¹ Az Ambr. G 275 inf. kézirat (az ún. Castaldo-kódex) facsimiléit Federico Gallo, a Biblioteca Ambrosiana igazgatója engedélyével tesszük közzé. Köszönjük a szíves hozzájárulást.

² 'sonka', vö. OklSz. **sódar**, TESz. **sódar**.

³ TESz. **átalag** 1395. k. 'hordó, faedény'.

⁴ Prágai szakállas: lőfegyverfajta, vö. SzT. **szakállas ágyú**, **szakállas puská**.

⁵ 'Csetneken gyártott vaseszköz', vö. SzT. **csetneki**. A csetneki vashámorokból országosan ismert vasáru került ki. Az irat összefüggésrendszerében itt valószínűleg egyfajta lőfegyver megnevezése.

⁶ Kisebb (boros)hordó, kb. 75 liter ürmértékű, vö. OklSz. **berbence**, TESz. **berbence** 1422. 'kis hordó, bödön'; MTsz. **berbence** 'hordócska', 'nagyobb fajta, tonnaszámba menő dőbön, bödön', 'úti tarisznyába való tőrös faedény'; PallasLex. **berbence** vagy **börbönce** ¼ hl.-nél kisebb boroshordó.

⁷ TESz. **tonna** 1548: 'hordó', 'úr- és súlymértékfajta', vö. BOGDÁN 1991. 485.

| Kws Tharazknak valo golio=| bis kęth szaz es wthwen | kilencz | Thizen eg lampas |
 Eg Thonna szakalasnak | valo goljyobis vagdalth | wass | Onnal oththeth⁸ golyobis az | kis
 Tharazknak⁹ kilenczwen | oth | Az orog Tharazknak walo | wass golyobis negwen | Neg
 | Onbol oththeth goljyobis sza=| kalasnak Neg zaz | Hozzw darab on huszan | kylencz | Eg
 Thabla es ket darab on | Eg kewes kenko ||

Pornak walo mertek | kettheo | Nyolcz kez yj /arcus/¹⁰ | Ket Thonna Nyl | Az also
 wdwar haznal | ket altalag lizth | Eg Rez giertthya tartho | Thizenket wress hordo | Hethwen
 kilencz Jwh ||

A várleltár fakszimiléje

Rationale de rebus Turcicis
 libris 7m Arce Doma existen
 que tradita sunt ad manus
 F. d. Georgy Capitan per
 Joannem Tanczy Anno
 1552
 Az első pincsele wengum kőm
 ha gardo ter
 Az másik pincsele wengum kőm
 ha gardo ter, az más gardo
 kőpincse.
 Az harmadik pincsele wengum
 más gardo ter
 Szalanna wengum kilenczwen
 más
 Dabon nyolczwen más
 Dyzso oya pincsele wengum
 garmen wengum
 Hay wengum garmen
 Olwastny garmen wengum
 Kuzsa wengum nyolczwen
 kőpincsele
 Kőls wengum kilencz kőpincsele
 Kunder más wengum más
 kőpincsele.
 Lyss wengum kőpincsele az
 garmen kőpincsele

Laba walo wass wengum
 más
 Kő más wengum
 Kő más wengum kő gardo
 az garmen alabaly
 Kő más wengum wengum gardo
 wengum kőpincsele
 Kő más wengum walo más
 kőpincsele
 Kő más wengum
 Kő más wengum fagyos
 Kő más wengum más
 Pragy Bakalos wengum
 más wengum más
 Czeglény wengum garmen
 más wengum kőpincsele
 wengum kőpincsele más
 Puska wengum más
 kőpincsele más
 On Thal wengum más
 garmen on Thalwengum
 wengum kőpincsele
 Kő más wengum
 garmen más labaly

⁸ 'öntött'.

⁹ 'egyfajta löveg', vö. TESz. tarack'.

¹⁰ A lista szövegétől kissé jobbra írva, arcus 'ív, íj'.

Az első bolgári nyelv
 - 7. Gorda per
 40.
 Az első bolgári nyelv
 nyelvészeti története
 per. Gordanal nyelv
 T. Gordan Gordan Gordan
 per
 Kés. T. Gordanal való Gordan
 - 6. Kés. per. és nyelv
 kélés.
 T. Gordan és nyelv
 Kés. T. Gordanal való Gordan
 - 6. Kés. per. és nyelv
 kélés.
 T. Gordanal ötödik Gordanal és
 Kés. T. Gordanal kélés
 és
 Az ötödik T. Gordanal való
 nyelv Gordanal és nyelv
 és
 On. bol. ötödik Gordanal és
 Kés. T. Gordanal és nyelv
 és
 Hozza darab on Gordan
 kélés
 Kés. T. Gordanal és Kés. darab on
 Kés. kélés és kélés

Formak való nyelv
 kélés
 Nyelv és nyelv
 Kés. T. Gordanal nyelv
 és Kés. darab Gordanal
 Kés. darab Kés. Gordanal
 Kés. Gordanal és nyelv
 T. Gordanal és nyelv Gordan
 Hozza kélés és nyelv

Kulcsszók: Erdély történelme, magyar nyelvű várlajstrom, középkori hadi terminológia.

Hivatkozott irodalom

- BOGDÁN ISTVÁN 1991. *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1847-ig*. MOL Kiadványai IV., Akadémiai Kiadó, Budapest.
- CARPENTIERI, CHIARA MARIA 2012. Ungheria 1551–1552. Nuovi possibili spunti sulle campagne imperiali contro il turco tratti dal codice ambrosiano G 275 inf. *Verbum Analecta Neolatina* 13/2: 464–476.
- CARPENTIERI, CHIARA MARIA 2013. *Per un primo censimento delle fonti storiche e letterarie ungheresi dei secc. XV–XVII in tre biblioteche lombarde*. Doktori disszertáció, témavezető: Giuseppe Frasso, Milánói Szent Szív Katolikus Egyetem.

- CARPENTIERI, CHIARA MARIA 2015. *Minima hungarica*. Jegyzetek a lombardiai könyvtárakban őrzött, magyar vonatkozású XV–XVII. századi kéziratokról és nyomtatványokról. In: DOMOKOS GYÖRGY – MÁTYUS NORBERT – ARMANDO NUZZO, *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. Piliscsaba, PPKE BTK, 31–46.
- DBI. 1960–2010. *Dizionario biografico degli italiani*. Istituto dell'Enciclopedia Italiana, Roma, 100 voll., 1960–2010. Elérhető a világhálón: www.treccani.it/biografie.
- DE CARO, G. 1978. Castaldo, Giovanni Battista In: *Dizionario Biografico degli Italiani* (DBI). Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma. 21.
- HEGEDŰS ATTILA – PAPP LAJOS szerk. 1991. *Középkori leveleink*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- KOVÁCS ZSUZSA 2012. *Castaldo-kódex*. In: *MűvLex*. 13: 345–346.
- KOVÁCS ZSUZSA 2012–2013. Horváth György: Fráter György epitáfiuma (Milano, Biblioteca Ambrosiana, G 275 inf. ff. 181r–182r). In: *Lymbus* 51–56.
- MűvLex. = *Magyar művelődéstörténeti lexikon*. 13. Főszerk. KŐSZEGHY PÉTER. Balassi Kiadó, Budapest. 2012.
- SENATORE, G. 1887. *Della patria di Gio. Battista Castaldo (generalissimo di Carlo V)*. Napoli, A. Valle.

A source in Hungarian in the Castaldo Codex

In the course of the processing of Hungarian-related documents of the Ambrosiana Library of Milan, the so-called Castaldo Codex, marked G 275 inf, was also examined. The documents of Giovanni Battista Castaldo, who marched into Transylvania at the head of the imperial armies, have been arranged in a later moment into a volume and contain many important historical documents, including the Treaty of Gyulafehérvár, which handed the country over to the Habsburgs, sources relating to the murder of Cardinal György Martinuzzi, and a Hungarian-language castle register, which was written in Déva in 1552. This paper outlines the historical-philological background of the document and includes a transcription of the source.

Keywords: history of Transylvania, Hungarian castle register, medieval military terminology.

DOMOKOS GYÖRGY – HEGEDŰS ATTILA
Pázmány Péter Katolikus Egyetem